

Kierkegaard i katastrofens tegn

Isak Winkel Holm: *Kierkegaard and Climate Catastrophe: Learning to Live on a Damaged Planet*, 227 s., Oxford: Oxford University Press, 2023.

Meget humanistisk forskning har i de seneste år forståeligt nok handlet om at gentænke menneskets plads i naturen i lyset af klimaforandringerne. Selvom det ikke er oplagt, at Søren Kierkegaards tænkning skulle have noget at byde ind med i denne sammenhæng, har der ikke desto mindre for nyligt været forsøg på at fremlæse en art naturfilosofi hos Kierkegaard, som skulle være aktuell i forhold til klimakrisen. Udfordringen for denne type af fortolkning er Kierkegaards kristne præmis: Både den naturlige verden og mennesket er skabt af Gud, og mennesket står ud fra naturen som noget særligt ophøjet. Det kræver derfor usædvanlig hermeneutisk snilde at frikende Kierkegaard for grel antropocentrisme. Isak Winkel Holms *Kierkegaard and Climate Catastrophe* har en helt anden og mere lovende indgang til en Kierkegaardsk klimafilosofi. Han begynder med dét, som Kierkegaard – og både hans forgængere i (i hvert fald dele af) den tyske idealisme og hans efterfølgere i eksistentialismen – er allermost interesserede i: nemlig det menneskelige *subjekt* som normgivende og meningsskabende udgangspunkt. Winkel Holm fokuserer på, hvad Kierkegaard kan vise os om betingelserne for at skabe mening i vores egen tilværelse i lyset af den fremtidige klimakatastrofe: “What interests me [...] is the way in which Kierkegaard’s ear for future disasters makes him urgently relevant for those who must learn to live in the midst of planetary destruction” (s. 81).

Bogen er organiseret omkring hovedbegrebet *prophetic noir*, som Winkel Holm definerer som den grundstemning, der præger eksistensen før den forestående klimakatastrofe. På trods af at Kierkegaard ikke selv bruger begrebet, identificerer Winkel Holm denne stemning som et gennemgående tema i Kierkegaards tidlige forfatterskab med dets mange referencer til katastrofer og ødelæggelser. *Prophetic noir* betegner “a loop in time” and a “loss of world” (s. 4). I modsætning til det apokalyptiske, som implicerer en sandhed uden for tiden, handler det profetiske – hvis historie går tilbage til profeterne i den hebraiske bibel – om en særlig tidslighed, som en truende katastrofe frembringer. I det profetiske perspektiv ser vi tilbage på vores egen nutid fra katastrofens fremtid og sørger på forhånd over de ødelæggelser, den kommer til at forårsage (s. 4-5; s. 18). *Noir* betegner normalt den dystre dystopiske stemning, der præger dele af især filmhistoriens skildringer af samfund, hvor moralske normer er brudt ned, og truslen om kriminalitet og vold er allestedsnærværende. Med dette begreb skalerer Winkel Holm tabet af normer op fra et enkelt moralsk fordærvet samfund til det totale meningsstab, som en fremtidig global katastrofe frembringer (s. 23-24). *Prophetic noir* handler altså ikke om selve den faktiske katastrofe, men om den meningskatastrofe, som angsten for den egentlige katastrofe skaber. Hertil kommer begrebet *noir optimism*, som skal indfange evnen til at bevare

troen på menneskelig mening på trods af udsigten til katastrofale ødelæggelser (s. 24). Hovedeksemplet på en sådan optimist er en fortolkning af den gammeltestamentlige figur Abraham, som Kierkegaards pseudonym Johannes de silentio udvikler i værket *Frygt og Bæven* (1843). Abraham modtager som bekendt en befaling fra Gud om at ofre sin elskede søn Isak. Johannes forestiller sig fire alternative versioner af Abraham, der alle mister evnen til at finde mening i verden ved udsigten til den forestående “katastrofe” (*prophetic noir*), hvorimod den “ægte” bibelske Abraham bevarer sin tro og fortolkningsramme på trods af forventningen om katastrofen (*noir optimism*) (s. 21-22).

Bogens første to kapitler udvikler en form for metodologi med to fixpunkter: begreberne ‘stemning’ og ‘normativ kraft’. Winkel Holm definerer *prophetic noir* som en stemning, og han er interesseret i at bruge Kierkegaard til at beskrive vores affektive tilgang til en fremtidig katastrofe snarere end vores begrebslige forsøg på at forstå den. Dette resulterer i en original læsning af Kierkegaards begreb om stemning, hvori Martin Heideggers forståelse af eksistentiel stemning (som er direkte inspireret af Kierkegaard) og den alt for oversete Susan Langers teori om æstetisk stemning syntetiseres under indflydelse af samtidig affektteori (s. 46). Kapitel 2 udvikler begrebet *normativ kraft* i en meget eklektisk argumentationsrække, der både involverer Maurice Blanchots begreb om ‘profetisk sprog’, de gammeltestamentlige profeters forudsigelser af ødelæggelserne af Samaria og Jerusalem og tv-serien *True Detective* – en af adskillige populærkulturelle analyser, som Winkel Holm broderer ind i sit portræt af *prophetic noir*. Argumentet er, at dét, der forsvinder i lyset af klimakatastrofen, er vores etiske idealers *normative kraft*, dvs. deres autoritet og evne til at forpligte os snarere end deres indhold (s. 71). Nutiden bliver meningsløs i lyset af den fremtidige katastrofe, og vores etiske idealer løsrives (“becomes disembedded”) fra vores sociale liv. Problemet er ikke idealerne i sig selv, men deres evne til at motivere os (s. 71). Dette argument undrer mig. Er det ikke netop *indholdet* af de idealer, som vi (i vesten i hvert fald) har arvet fra Oplysningen, om fx fremskridt og individuel autonomi, som har ledt os til at ødelægge det planetære grundlag for vores egen eksistens? Nu hvor vores højeste værdier har mistet deres værdi, har vi så ikke netop brug for nye værdier eller idealer?

Kapitlerne 3-7 indeholder tekstlæsninger af udvalgte steder i Kierkegaards især tidlige, pseudonyme forfatterskab. Snarere end ét langt argument er bogen opbygget omkring forskellige casestudies, der illustrerer aspekter af *prophetic noir* og *prophetic optimism* og tilsammen tegner et billede af før-katastrofens affektive tilstand. Kapitel 3 udfolder hovedparadigmet Abraham fra *Frygt og Bæven* som et ideal for *noir optimism*. Abraham symboliserer troen på, at vores begreber og idealer stadig vil give mening efter katastrofen og således kan udgøre et bolværk mod nihilisme og kynisme. Kapitel 4 udvikler en interessant læsning af Kierkegaards udaterede dagbogsnotat, som indeholder en reference til en unævnt katastrofe, “den store Jordrystelse”, der skabte en meningskrise i hans personlige liv (s. 106). Denne personlige katastrofe spejles af jordskælvet i Lissabon i 1755, der skabte en meningskrise i samtiden: Hvordan kan Gud være god, hvis tusinder af moralske mennesker slås ihjel? Sammen med kapitel 5, der indeholder analyse af tekstbidten “Ultimatum” fra slutningen af *Enten – Eller* (1843), argumenterer kapitel 4 for,

at vi opfatter teodicé som en *genre* (og ikke bare et filosofisk problem), der skildrer det affektive aspekt af en moralsk værdikrise (s. 123). Winkel Holm hævder desuden med inspiration fra teologen Claudia Welz, at Kierkegaard udfolder en *anti-teodicé*: Mens teodicéen er et forsøg på at retfærdiggøre Guds godhed i lyset af menneskelig lidelse, forudsætter anti-teodicéen, at rationel bevisførelse for et så eksistentielt spørgsmål er håbløst (s. 148). Vi kan ikke rationalisere os frem til en ny mening med vores eksistens under katastrofens betingelse, men vi kan beskrive de affekter, den fremkalder, og håbe derved at finde en måde at leve med ødelæggelserne på. Kapitel 6 går til nogle af de opbyggelige taler, som er udgivet i Kierkegaards eget navn i 1843-44. Her præsenteres en fortolkning af Kierkegaards begreb om 'tålmodighed' som et eksempel på *noir optimism*. Katastrofer, som vores klimakrise, er udstrakte i tid og sted snarere end pludselige og lokaliserede, og for at holde modet oppe er det nødvendigt med en langsommelig og vedholdende aktivitet. Kapitel 7 udvikler med udgangspunkt i *Begrebet Angest* (1844) en mere traditionel læsning, der understreger Kierkegaards blik for grænsen for menneskets autonomi samt angstens potentiale til at lære os at leve med denne grænse. I konklusionen relaterer Winkel Holm sin Kierkegaard-fortolkning til andre nutidige forsøg (især hos Lauren Berlant og Lisa Baraitser) på at beskrive stemningen før katastrofen.

Winkel Holm, som er professor i litteraturvidenskab ved Københavns Universitet, har arbejdet med katastrofen som en litterær og filosofisk trope i mange år; også før bevidstheden om konsekvenserne ved klimaforandringerne var blevet så udbredt, som den er i dag. Nu kan katastrofe-temaet få lov at folde sig ud i al sin gru og aktualitet. Samtidig har han arbejdet med Kierkegaard siden sin tidlige karriere med *Tanken i billedet: Søren Kierkegaards poetik* (Gyldendal 1998) som en central udgivelse. I *Kierkegaard and Climate Catastrophe* falder to af Winkel Holms store interesser således sammen, og den fremstår som kulminationen på mange års forskning. Bogens styrke er først og fremmest den opgave, den sætter sig selv. Det er et oplagt og vigtigt spørgsmål, hvordan udsigten til fundamentalt forandrede planetære forhold påvirker vores evne til at skabe mening i tilværelsen, og det er godt set, at eksistenstænkningen, hvoraf Kierkegaard er en hovedrepræsentant, kan bidrage til denne diskussion. Winkel Holm demonstrerer overbevisende, at katastrofen er et vigtigt tema hos Kierkegaard, hvilket ikke, så vidt jeg ved, er blevet systematisk behandlet før, og hans nære tekstlæsninger er mere berigende, end hvad man ofte finder i den filosofiske sekundærlitteratur. Til tider kan bogen dog fremstå overlæsset, fordi den inddrager en enorm mængde meget forskelligartet materiale fra filosofihistorien til nutidig teori, men også fra tv-serier, dansk lyrik og romaner. Jeg er også i tvivl om, om bogens publikum er Kierkegaard-forskere, som måske vil finde Winkel Holms læsninger for selektive – det er ikke klart, hvordan katastrofetemaet relaterer sig til Kierkegaards overordnede filosofiske projekt – eller læsere, der er interesserede i en humanistisk tilgang til klimakrisen, som måske vil finde de passager, der eksplicit applicerer Kierkegaards tanker på klimakrisen, for sparsomme. Men dette spørgsmål understreger måske netop, at vores tilgang til komplekse problemer, som klimakrisen, ikke indtil nu har været tilstrækkelig interdisciplinær. Min sidste bekyrning angår

Isak. Kierkegaards kontroversielle helt Abraham tror på, at han vil få Isak tilbage i dette liv, på trods af at han er parat til at ofre sin egen søn – men denne krise mener jeg ikke kan sammenlignes med den, vi i øjeblikket står over for. Har vi ikke netop brug for nye heltefigurer og nye etiske idealer?

Anmeldt af Cæcilie Varslev-Pedersen

Noter

- 1 En del af disse læsninger tager udgangspunkt i teksten *Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen: Tre gudelige Taler* (1849). Se fx Marius Timmann Mjaaland, "Ecophilosophy and the Ambivalence of Nature: Kierkegaard and Knausgård on Lilies, Birds and Being," *Kierkegaard Studies Yearbook* 26, 1 (2021): 325-350.
- 2 Winkel Holm understreger, at *noir optimism* til dels er overlappende med Jonathan Lears begreb om *radical hope*, som udviklet i hans bog af samme navn. Se Jonathan Lear: *Radical Hope: Ethics in the Face of Cultural Devastation*, Chicago University Press (2006).
- 3 Se SKS27, P305:305:3.